

עוון בנים על אבות

בחציון השני של שנות השישים במאה הקודמת, פרסם יצחק שלו – משורר בנאלי וסופר טריוויאלי שזכה בשנות החמישים לאהדת בני הנעורים (ספר שיריו "אוחזת ענף שקד" הוא כנראה הנמכר ביותר בתולדות השירה העברית אחרי "כוכבים בחוץ" ותיחר בכבוד אפילו ב"חופים" הפרוטו מיתולוגי של נתן יונתן) – רומאן ביזארי הקרוי "פרשת גבריאלי תירוש". הסיפור מתרחש בעיצומה של תקופת המנדט ונסב על מורה בגימנסיה ירושלמית ל"בני טובים", שהוריהם העסוקים ב"בניין הארץ" הזניחום. מורה, שעצם נוכחותו הפיזית היוותה ניגוד סימטרי למורי הגימנסיה הקשישים המשננים לתלמידיהם הארץ ישראלים קינים והגה והי. מורה זה מגייס מתוקף חזותו ויכולתו הרטורית חוג מצומצם של תלמידים נוחים-להתפעל למחתרת אנטי-בריטית ואנטי-ערבית "פרטית". בפעולה צבאית שהוא יוזם נהרגת אחת מתלמידות ה"חוג המצומצם". המורה יוצא לפעולת נקם ונעלם – נהרג גם הוא, או שנמלט מן הארץ (הסיפור משאיר היבט זה סתום). לפחות שלישי מן הרומן מוקדש לשנים ש"אחרי" – שנות ההתברגנות של שארית ה"חוג המצומצם", השרוי באימה שהמורה יחזור ויתבע דין וחשבון מתלמידיו המקשישים על התברגנותם והתפשרותם עם ה"מציאות" של שנות החמישים והשישים בארץ (ולא הד של אפשרות שהם, התלמידים, יתבעו ממנו דין וחשבון על המגלומאניה והמניפולטיביות המסוכנת שבאופיו).

הביקורת, כמובן, דנה את הרומן ברותחין; באותן שנים, עדיין היה כוחה במותניה כדי הוקעת מן מהדורה מופרכת של "חלילן מהמלין" במהדורה ארצישראלית פרוטו-פשיסטית נלעגת, וחשיפת המניפולציה בתוך הסיפור תוך היפוך מוחלט של הנסיבות והמשמעויות – גם של החלילן וגם של המחוללים. האמת היא, כמובן, שהרומן היה בחינת "חור מול חור", ולפחות חלקים רבים בו היו מופרכים ונגדו היגיון בסיסי (באותה תקופה עדיין לא הזדהרה האופציה של הריאליזם הפנטסטי מבית מדרשו של "מאה שנות בדירות", ששימשה את הבן הקדוש מאיר שלו להטלאת ה"חורים" במבדים של עצמו). מה שמדהים בכל העניין הוא, שהספר פורסם בסדרה מרכזית ('עם עובד') של בית הוצאה פועלי מרכזי ('הספרייה

לעם') שהיה אמנם במלוא כוחו וגבורתו, אך יחד עם זאת ניכר היה שעל בית ההוצאה השתלטו דיאדוכים פרועים (א.ד. שפיר, וגרוע ממנו, היינו, מוזיק ממנו, אברהם יבין). מסתבר שבכוחם של אלה היה לעשות שמות ביצירתם של מי שזוהו כסופרים "מוחלשים" ונעדרי הגנה ממסדית כגון פנחס שדה ב"על מצבו של האדם" ויורם קניוק ב"חימו מלך ירושלים", להכתיב פורמט באורח אכזרי, וגם להדפיס דבר בלע ובוהו מוחלט על בסיס איזו גחמה לא מובנת ולא מסתברת כ"פרשת גבריאל תירוש" (אין להוציא מכלל אפשרות שצמד החמד הנ"ל, ביחד או לחוד, זיהה בחוש דק מן הדק את הזרמים הטוטליטאריים התת-קרקעיים שאפיינו את בני הנעורים של טרום מלחמת ששת הימים). ואמנם, "פרשת גבריאל תירוש" זכה להצלחה היסטורית – בקרב עוויילינו היקרים.

המשך הפארסה: מסתבר שעולי הימים קראו ולא באו על סיפוקם – הם התגוללו קשות על המחבר וקראו לו "להחזיר לחיים" את גבריאל תירוש (וגם את התלמידה שנהרגה, איה) על מנת לתת כיוון ומשמעות לחייהם הזעיר בורגניים של פליטי ה"חוג המיוחד" – ולמען האמת גם לחייהם הם, הנאנקים תחת עול הגימנסיות התובעניות של אותם ימים וזקני המורים המכהנים בקודש. לבסוף אף נקבעה תוכנית רדיו מיוחדת (היו אלה ימי הרדיו), בה הופיעה נציגות נבחרת של היניקים הנ"ל ושטחו עתירתם הישר מול הגבורה, והגבורה ענתה להם בסבלנות רבה, ולבסוף בפחות סבלנות, שהסופר הוא כמעט כאלוהים – יכול להמית אך לחיות לא.

העניין כאן אינו ביצחק שלו (שהחל לפרסם בבתי הוצאה מסחריים רומאנים על יחסי תלמידים-מורים עם דגש על הפאן הארוטי וגם כאן זכה להצלחה מסחרית ולהתעלמות מוחלטת של הביקורת) ולא בבנו, שגם את כניסתו ל"ספרות" חולל אותו אברהם יבין ממש. לביקורת, בין אם היא קיימת ובין אם צללה וסגרה את הפתחים, יש את מלוא מידת הסוברניות לא לכתוב על מאיר שלו ועל יצחק שלו (ולמען האמת גם על ניר ברעם ושחורי) – אלא – ולכול היותר – חזור – לכל היותר, כממצאים או מופעים סימפטומאטיים בהקשר סוציו תרבותי. "פרשת גבריאל תירוש" כספרות, אינו ראוי למאכל בהמה, אבל היה בו כדי לגרות צרכים בלומים וגעגועים בלומים של בני נוער הלכודים ביום קטנות הססני ומכווץ ותחושת קטסטרופה מאיימת (השנים שלפני מלחמת ששת הימים, כאמור).

"רומן רוסי" של מאיר שלו אינו ראוי אף לשימוש סניטרי – זוהי מניפולאציה של בדרן שהוכוון היטב על ידי צוות עורכים ממונה – אבל יכול להיות ששלו או עורכיו, קלעו בחושים דקים מן הדקים למגמות סותרות בפרספציה של ציבור קוראי הספרים בארץ, של ה"אינטליגנציה" המשויכת באופן רופף ל"תנועת העבודה" שמצד אחד הלעיגה על האבות המייסדים של הציונות ההתיישבותית, ששאירותיה היו עדיין בחיים והמשיכו לקרוא תיגר, בחינת קול קורא במדבר, ושמצד שני לא התנגדה בשום פנים לתהליך (אירוני-גרוטסקי) של מיתזציה וארכיטיפיזציה שלה (לאור קריסת התנועה הקיבוצית שהחלה באותם שנים ממש ושהצלחה ולהצלחת ההתיישבות הכפרית נדרשו תועפות של ממון ציבורי). להתמודדות של הדורות שאחרי עם הקורפוס המייסד יש כמה שכבות בספרות (מדוגמת "כינרת כינרת" לאלתרמן, או "דודה ליזה" לנסים אלוני והיצירות המוקדמות של יהושע קנז. אלה, לשם שינוי, יצירות ספרות של ממש).

"רומן רוסי" הוכוון ונועד – ונא לשים לב, לא על ידי כותבו, אלא על ידי עורכיו – להיות סוג של "תשובת משקל" ל"זיכרון דברים" של יעקב שבתאי (שראה אור עשר שנים מוקדם יותר). במקום שבו הפעיל שבתאי שיפוט מוראליסטי חמור של מספר כל יודע, הפעיל מאיר שלו קניבליזם צוהל (על בסיס מסורת בדרנית בורלסקית ולא על בסיס של מסורת ספרותית כלשהי – מאיר שלו הגיע מבמת הבידור הטלוויזיוני – סוג ספציפי מאוד של ייצוג הנע בין האבסורדי לבין נטול המשקל לבין הביזארי). לגבי שלו עצמו, הייתה ה"ספרות" עיר מקלט, שחרור גדול, משום שבמת הבידור הטלוויזיוני הייתה תחת פיקוח הדוק, לפחות באותן שנים. יחסית למנהלי הטלוויזיה הממלכתית, שכיסאם הולהט תדיר תחת ישבנם, והם תרגמו זאת לשפע מחסומי פה, ניתן לו למאיר שלו בספרות "חבל ארוך". למעשה, ליוותה את הנטישה של שלו את המסך הציבורי אנחת רווחה שקולה הגיע עד כסא הכבוד. כמובן, ההשתוללות של שלו הייתה של בופון חסר דעת שהותר ממעיל הכפייה שלו. לדעתי שלו אף לא טרח לקרוא את "זכרון דברים" וגם אם קרא לא הבין מאום (בניגוד למי שהוביל את שלו באף, כאמור, אברהם יבין).

שבח או גינוי, מובנים מאליהם ככל שיהיו, אינם העניין כאן, וגם ההנחה שהספרות הפכה להיות סוג יעיל של ריכוך ובילום מגמות ומטענים פנימיים תחת ועל סף התודעה של הציבור אינה העניין (גם שכבת ה"אינטליגנציה" אינה פחות אוטוויסטית או עיוורת ונתונה למניפולאציות בהשוואה להמון העיוור המכור לתוכניות ה"הישרדות", רק ברמה קצת אחרת – ולזו, התאים מאיר שלו ככפפה ליד, כדרך שאביו התאים לעולי הימים שני עשורים מוקדם יותר). ההנחה שהספרות היא חלק מאליטה משרתת של ההגמוניות היא בעייתית מאוד, שכן מהר מאוד הסתבר שההגמוניות כלל אינן זקוקות למליצי יושר מסוגו של מאיר או יצחק שלו או אף טובים וערכיים ממנו עשרות מונים – כלומר, גם האסטרטגיות הכוחניות של עורכי 'הספרייה לעם' היו, כבר בזמנם, לא יותר מאשר גחמות פרטיות של מי שניסו לנהל את קרבות היום בצבאות של האתמול. הנזק שפרסונות כאברהם יבין גרמו לספרות בלתי ניתנת לתיקון, אבל החברה הישראלית (ובעיקר האינטליגנציה שלה) הזדקקה פחות ופחות לספרות באוניברסום התרבותי הכולל שלה והמירה אותה במרחב חדש של "גיבורי תרבות" שנאבקו על מעמדם בתוך ת ק ש ו ר ת ההמונים ולא בתוך התחום הספציפי ממנו יצאו. גרוסמן ושלו, למשל, חייבים את הצלחתם קודם כל ומעל לכל לתקשורת ההמונים, ערש לידתם, ולא לספרות, בה תפקדו כניאופיטים מובהקים.

אנו מדברים על תקופה שבה היוקרה הציבורית של הספרות, גם אם עברה תהליכי פיחות ואזילה מואצים, הייתה עדיין מחוז החלומות של בדרנים שעמדו לפני שוקת שבורה; כיום הזה – כשה"יוקרה" הציבורית של הספרות זהה פחות או יותר למה שמוצג בחלון של "סטימצקי" בחמישים גוונים של אפור ועוד מהצד של הלא ספרים, היינו, הצד המציג לראווה גאדג'טים ומשחקי מחשב – הפכו אסטרטגיות ההישרדות בטורי רבי המכר (וליתר דיוק, הישרדות כלכלית אישית באורח הבסיסי ביותר) עיקר העניין. ספרו האחרון של מאיר שלו הוא עוד ממצא סימפטומטי לעניין זה, כלומר, לטכניקת ההישרדות והציפה על פני העניין הציבורי. אין כמובן, שום אפשרות "לקלוע" לטעמו הנדיף של ציבור קוראי הספרים, לתודעתו הרצוצה בגין מסרים סותרים או סתמיים במרחב הקיבוניטי, לחדלוננו של המאמץ למצוא משמעות בקיום מעבר להישרדות תחת הר געש מעלה עשן

(ואחת היא מה הוא הר הגעש הזה, ועד כמה הוא מלוכה באורח מלאכותי ובכוונה תחילה). לצורך העניין הזה (קליעה לטעמו של קהל מטרה מאופן בקפדנות) מוכוון מאיר שלו העדכני בדיוקנות של צלף. למשל, "קהל המטרה" הספציפי שלו, כואב מאוד את מה שהוא מאבחן כהרס הלשון העברית, את הסורסית הפרועה המחלפת אותה בפועל ממש. באיזה שהוא אופן מופרך קבוצה זו אימצה אל ליבה דווקא את גדול הברברים של הספרות הישראלית (בלא לשים לב שמאתחלותיו כבדרן, השימוש שלו בלשון גבוהה הוא אירוני עד מלעיג). אני מניח שקהל מעורה ומודע זה היה נכשל בהתמודדות עם מי שהשימוש שלו בשפה מלוטש עד גמירא, משום שבעולם ההיפוכים והמראות, ללשון יש תפקיד עילאי (סופר מדוגמת דוד שחר הוא דוגמא מובהקת) – קהל זה לא חל ולא חש ששלו עושה ממנו ומן הלשון צחוק. אמנם מגמות אלה כחשו והלכו מרגע שהבחין שלו שקהלו אינו סובל בעניין זה קלות ראש (אני זוכר שסגרתו בטפיחה את אחד הרומאנים הראשונים של שלו במשפט "ועל סביבותיו העולם חג"). אכן, גם סרסור זונות עשוי להתפייט על אהבה תמה וברה – וככה זה נשמע, או נקרא).

מה שחמור לאין שיעור מבחינתו – שלו הבחין שהריאליזם הפנטאסטי, אותו מחולל שסייע בידו להמריא מעל הממשות ה"קדחתנית" או השקיעה ה"כפרית" ביום יום המכלה, אינו "עובד" עוד על ציבור הקוראים האקלקטי – ככלות הכול, הממשות הפכה כל כך פאנטאסמאגורית, עד שמה שנראה כבלתי יתכן ולא אפשרי במציאות הניתנת לאימות ולכימות הופך ממשות מבעיתה בחלוף זמן קצר. בלא לחוש זאת הסיפורת היותר מאוחרת של שלו נוזלת אל עולם אלגי דווקא ("יונה ונער") כלומר, המיתית, הארכיטיפי הפרוע והברברי, הופכים להיות בספריו לאלגי. (אגב, זה המהלך שהתרחש אצל חנוך לוין המאוחר והמוקדם – רק בדרגה אחרת של מודעות וחומרה).

שלו, כמו קבוצת ההתייחסות שלו (בורגנות יאפית החוגגת את מראיתה של מובחנות ו"עומק" רגשי), מציית מאוד לכללי התקינות הפוליטית ככזה ראה וקדש, בד בבד עם העובדה, שכמו קוראיו, הוא חש שהעניין זר, מוזר, לא מסתבר בנקל ואינו עולה בקנה אחד עם ניסיון החיים הקולקטיבי שלהם ואף מבעת אותם כדבעי. ההתייחסות לפמיניזם הפכה להיות סוג של נייר לקמוס למה ש"עובר" ולמה שממוין כפיגול או כשיקוץ משומם. זאת

למרות שכל העניין המגדרי כולו נתפש בעיניה של קבוצת התייחסות זו (שכבר אינה עולת ימים כלל) כאיזו פירכה הזויה. כדי להאיר את עיני קהל פיצל שלו את הדמות הראשית לאישה הניחנה בסגולות עצמאות מחשבתית ביקורתית וגישה "טבעית" לפמיניזם הנובע מניסיון חיים ממשי, ולמראיינת שלה, זו שמייצגת פמיניזם מוקצן, אקדמי, מופרך, עקר, המתבסס על ספרים ולא על "ממשות" החיים. באופן הזה מתפקד שלו כמספק שירות יעיל לקהל לקוחותיו, ממש כזבן בחנות מקררים היודע איזהו המקרר הנכון, ואיזה מקרר אינו אלא מראית עין פוסט-מודרנית המתפקד בעולם ה"נדמה לי" ומתיימר לירות קוביות קרח לפי הצרכן הנכון, לחלף צבעים, לצאת במחול, להקפיא, להלהיט, לפעור מגירה נסתרת לגוויות אדם וכיוצא באלה. וזה אולי הצד המדכא באמת ב"מרחב" הספרותי החדש שלנו – השילוב של ברברזים, ארכאיזמים, ונציג מכירות נוצץ ואפקטיבי בעור אחד של מה שמוגדר "סופר".

ואחרי שפרע את חובו (ואת חוב קוראיו) לתקינות הפוליטית ולפמיניזם המתון, יכול שלו לרקוח עוד עלילה שכולה "מיתולוגיה ארץ ישראלית" – רצח במושבת איכרים בשרון הצפוני. הוא שאמור אולי להרעיל את תודעת השותפים לידיעה ולצמח פרי באושים ששיאו – שניים דובים ההורגים בילדים, או בגלגול עדכני, הדובים הופכים להיות נחש המכיש את הדור השלישי. גם מקרא אוהד ב"עלילה" הזאת יוכיח שאין בה דיי כדי לחולל רומן של 370 עמודים (ואפילו עמוס עוז טוב ממנו ותכליתי ממנו, היינו, קצר ולא מעיק, בסיפורי המושב והקיבוץ האחרונים שלו).

ללא הפאטינה של הריאליזם הפנטאסטי, ללא הקריצה הממזרית בדרנית המכישה את הריאליזם הפנטאסטי הזה בעקב, שלל הטכניקות ששלו דילל, מיכן, מסחר, היינו, הפכן מטבע עובר לסוחר בשוק הספרים – התוצאה תהיה עוד עלילה שלדית מוכת-שידפון מבית ממכר העתיקות ששלו פתח לפני שלושים שנה בקירוב ומאז מנהלו על הקו הדק שבין המזויף לבין מה שהוא דמוי אותנטי, היינו, שבינו לבין האותנטי באמת יש פער דק כשערה במרק של מסעדת יוקרה, כולל שלל הקשקשים (דוגמאות יש ב"שתיים דובים" למכביר, אבל לא נטריח).

נקצר במילים: שלו מצא את עצמו בבעיה לא פשוטה. הכלים שבאמצעותם הוא מזייף בלי הרף התיישנו, הפכו קהים, לא היה בהם כדי ללבות עניין ציבורי מחודש; אמנם, יכול היה לסמוך בעיניים עצומות על מתווכיו,

עיתונאי "הספרות" וה"מבקרים" העדכניים שילבו את עניין הציבור, אבל כעוף אמון עלי תולע, הבין מעצמו שהקהל קוני הספרים מתעייף בקלות מעוד ניסיון למכור לו את אותה סחורה בעטיפה אחרת; הטון האלגי משהו ב"יונה ונער" תיפקד היטב, אבל היגע ניכר מכל שורה ברומן – שלו הוא בדרך, לא אלגיסט – היינו, גם האלגיה לעולמם של נערים ויונים מקורה הוא הלעגה עמוקה, בוולסקית, פרועה. זו הוסתרה באופן סביר (וגם הנושא, מלחמת תש"ח, נערה ונער ויונה שנופלים עוטי צל לרגלי הקורא המשועמם אך הנוח להתפתות, סייע רבות היינו, סייע לקוראים, לעצום עין).

התוצאה ב"שתיים דובים" היא, כמובן, מעשה טלאים ואפליקציה, מיתולוגיה משפחתית גרעינית החוזרת באופן "אובססיבי" אל סיטואציית הרצח ובעקבותיה גילוי הגופה, כשמוליכת הסיפור היא אישיות פמיניסטית חצי עדכנית המנהלת מאבק עם אישיות פמיניסטית עדכנית לחלוטין שבאופן משונה ולא מסתבר, דווקא באוזניה מגוללת הדמות הראשית את סיפור הסיפור, הכולל את סיפורה היא ומאהביה בתורת צימוק לקישוט העוגה התפלה – ואנו, כקוראיו השגורים של שלו, ננקוט עמדה של מה ש"עובר" עובר, ומה שלא מסתבר – גם כן עובר, וכל זה בלשון תקנית ומודעת מאוד, גם כשהיא סוטה (באורח דוגמאי וגס) ללשון תת-תקנית – וגם כשהיא עולה לגבהים – באופן לא פחות דוגמאי וגס. התוצאה היא מין חיקוי של רבע פוקנר (מעיקרו של דבר, "שתיים דובים" הוא דגנראציה – לא ברור אם מודעת או לא – של הרומן הפוקנרי – אצל הברדן אי אפשר לדעת אם העניין הוא השפעה או חיקוי). מה שב"הקול והזעם" או ב"אבשלום אבשלום" לפוקנר הוא גאונות ומופת של שיקוף האובססיות של העבר המיתולוגי שהועלו למדרגת סמל, כאן, אצל שלו, הכול מסחרה, כמו שאומרים אצלנו בשוק, ובעיקר בשוק הספרים.

נותרה רק שאלה אחת: מה אשמו בכל זה הדובים שיצאו מן היער לריב את ריב קרחתו של אלישע הנביא? ובכן, בלשון מחקר הספרות אין קשר "אינטרטקסטואלי" בין הרומן לבין הדובים; הקשר הוא העניין הציבורי שהתעורר בעשורים האחרונים בתנ"ך ובניסיון החילוני לנכסו – בחינת גירא בעיניהם של החרדים והחרדים הלאומיים (שלמען האמת היו מוותרים על התנ"ך לטובת החילוניים בלב קל ובקול צהלה, כדרך שאדם

מן הישוב היה מוותר על מטמורת בגדי הסבים מוכי הירוקת ובאשת הנפטלין כסממן של זיכרון קדום ומטושטש, עטוף צחנה ומוכה חיידקים מסוכנים בעולם שמושטר עד תום ובעמל רב ועצום של פרשנים לדרורתיים) – ומה שינוכס ישמש עוד תבלין לעוד רומן ממוסחר ומפוברק, ולעוד מלכודת עכברים לקורא התוהה-בוהה, ששאלת ה"מה הקשר" נתקעת בגרונו והייתה כלא הייתה עם חשיפת הגווייה הבאה במעמקי ריצפת הבטון של מחסן הכלים העתיק. אינכם מאמינים? קראו ותיווכחו.

מה שברור לכל עין הוא, שקו המוצרים הספרותי הממוסחר נאבק, באופן מובהק מאוד, על סוג מוזר של איכויות. ייצור, ביצוע, תקניות. שלו הבן, שלא כאביו, חייב לשמור על תקינות פוליטית מסוימת. שלו הבן, שלא כאב, לא יכול לייצג בגלוי פאשיזם בוטה ופשטני (הגם שהוא ביסודו של דבר טוטאליטאר לא פחות מאביו מולידו – הלא זה העניין האוטנטי היחיד שעולה מן ה"קורפוס הספרותי" השלם של שלו הבן – ורק קהל הקוראים טחו עיניו מראות); שלו הבן, שלא כאב, אינו יכול להתוות עלילה שהיא חור מול חור, שאינה מסתברת ועולה בקנה אחד עם ההיגיון הפשוט. שלו הבן, שלא כאב, אינו יכול להעז לכתוב סיפור פשוט, חד עלילתי, ליניארי, בלא עלילות משנה וגוויות ברצפת הבטון. האב הוא בדאי פשוט, במובן הבסיסי והעז של המילה, הבן הוא זיפן ספרות חצי מתוחכם, כמעט מושלם, אם אפשר להשתמש במושג הזה, בהקשר הזה. אמנם, קצת עצוב להיווכח בסדקים הניבעים במלאכת הזיוף שלו. אני מניח שמאיר שלו היום הוא בגילו של אביו כשראה אור "פרשת גבריאל תירוש". אני מעדיף לאין שיעור את האב – יש קסם בצעצוע סיני זול המתפרק כמעט מעצמו לאחר דקות מעטות של משחק – ותמונת משכית של ילד הרכון תוהה על סוד החלקים המתפרקים טעונה בעוצמה רבה לאין שיעור בהשוואה למשחק מחשב נטוש, מעלה אבק על הספרייה, נצבע לאט בצבע החומצה הרעיל של הסוללות הטוענות אותו.